

OLEKSANDR PUSTOWYI

UNIwersytet Warszawski, Wydział Historyczny, Instytut Historii;
Uniwersytet Narodowy Akademia Kijowsko-Mohylańska,
Oddział Aspirantury i Doktorantury
E-MAIL: PUSTOWYJ@GMAIL.COM

DATA ZGŁOSZENIA: 25.09.2017
DATA PRZYJĘCIA DO DRUKU: 28.02.2018

Prawo miejskie w pracach polskich i ukraińskich historyków XIX wieku. Porównanie konceptów

STRESZCZENIE

W artykule porównywane są koncepcje postrzegania wpływu rozpowszechnienia samorządowego prawa miejskiego w historiografii polskiej i ukraińskiej. W trakcie analizy porównawczej prac badaczy niemieckich (pruskich), polskich i ukraińskich (rusińskich, małopolskich) tworzących w XIX wieku opisano stopniowy proces zdominowania wizji narodowościowej w badaniach nad tymi zagadnieniami. Scharakteryzowano ponadto miejsce tematu w dialogu historiograficznym. Pokazano, w jaki sposób kwestie rozpowszechnienia prawa były utożsamiane z „parciem na Wschód” cywilizacji zachodniej.

SŁOWA KLUCZOWE

prawo miejskie, historiografia, dialog historiograficzny, koncepcje cywilizacyjne

Wstęp

Rolę autonomii i samorządów w europejskich miastach średniowiecza i nowożytności trudno przecenić. Fenomen ten był ważnym i unikatowym elementem cywilizacji zachodniej. Opisywanie i badanie rozwoju miast i praw miejskich w średniowieczu przynajmniej od XIX wieku prawie zawsze mia-

ło konotacje cywilizacyjne, co w zależności od poglądów autora często powodowało aprioryczną ocenę. Wiek XIX to wiek narodzin współcześnie rozumianych narodów i nacjonalizmów. Wówczas pojawił się nowy punkt widzenia na prawo – optyka narodowa.

Niniejszy tekst ma na celu zbadanie wpływu niemieckiej historiografii na postawy i poglądy polskich i ukraińskich historyków, porównanie wagi kwestii związanych z prawem miejskim w niemiecko-polskim i polsko-ukraińskim dialogu historycznym, analizę dynamiki zmian w podejściu do badań nad zależnościami pomiędzy samorządnym prawem miast i etnicznym składem ich ludności w pracach XIX-wiecznych polskich i ukraińskich historyków, przemian spowodowanych wpływami idei narodowościowych i cywilizacyjnych, a także przeobrażeniami etnicznego składu ludności związanymi ze zmianami prawa. Historycy żyjący w XIX wieku, odpowiadając na oczekiwania społeczne i państwowe, szukali najdawniejszych świadectw obecności tworzących się nowoczesnych społeczności – narodów. W przeciwieństwie do średniowiecza, kiedy zjawisko narodów w nowoczesnym rozumieniu tego terminu nie istniało, w XIX wieku na głównego bohatera wybił się naród ze swoim unikatowym duchem i misją dziejową. Nowa historiografia narodowa wszędzie doszukiwała się śladów ich oddziaływania i oceniała wydarzenia z przeszłości pod kątem ich obecności. Niektórzy historycy upatrywali nawet w badaniach dziejów narodowych zbawienie od zaangażowania politycznego historii państwowej¹.

Hans Kohn, amerykański historyk, uważany za pioniera i wybitnego teoretyka nacjonalizmów, uważał, iż narodowcy z krajów Europy Wschodniej, w przeciwieństwie do swoich kolegów z zachodniej części kontynentu, są przesadnie zaangażowani w przeszłość i wymarzoną przyszłość, oderwani od rzeczywistych związków z teraźniejszością². Mimo że nie wszyscy historycy zgadzali się z takim podziałem, dziwiła ich inna wschodnioeuropejska cecha – zacieranie granicy między pisanem i tworzeniem historii, czyli wielkie zaangażowanie historyków tego regionu w życie polityczne i społeczne³.

---

¹ Л. Зашкільняк, *Стосунки між українськими і польськими істориками на зламі XIX і XX століть*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 2, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004, s. 278.

² H. Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, New York 1944, s. 330. Цyt. za: С. Плохий, *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*, Київ 2011, s. 37 (tu i dalej tłum. własne).

³ Ibidem, s. 38.

Czynny udział w ważnych momentach historii swoich narodów takich uczonych, jak Joachim Lelewel czy Michał Bobrzyński, Niemiec Richard Roepell czy ukraiński polihistor Mychajło Hruszewski, inspiruje do porównywania ich prac pod kątem wpływu poglądów politycznych na badania historyczne.

Prawa miejskie w dyskusjach niemieckich, polskich i ukraińskich historyków

Historiografie narodowe pozostają z sobą w dialogu w ciągu wieków, przy czym dialog ten może nabierać form konfliktu i sporu⁴. Problemy rozprze-strzenienia samorządowych praw miejskich były często podejmowane w najróżniejszych dyskusjach historiograficznych pomiędzy polskimi i niemieckimi historykami XIX wieku⁵. Wagę tego tematu podkreślano podczas spotkań naukowych historyków polskich i niemieckich w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku⁶. Ważnym wydarzeniem była publikacja artykułu pt. *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowiecznej Polsce* autorstwa profesora Zdzisława Kaczmarczyka – prawnika i historyka, założyciela i byłego już wtedy dyrektora Instytutu Zachodniego w Poznaniu. Autor ten omówił kwestie związane z historią kolonizacji niemieckiej i na prawie niemieckim na wschodzie Europy oraz z rozwojem miast średniowiecznych⁷.

Profesor Klaus Zernack, wybitny badacz stosunków niemiecko-polskich, scharakteryzował ten artykuł jako „znakomity bilans dawnej tradycji naukowej na przykładzie intensywnych badań nad żywiołem polskim i niemieckim”⁸. Inny historyk, badacz historii historiografii profesor Jerzy Ma-

---

⁴ W. Wrzosek, *Historiograficzny status historii narodowej*, [w:] *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*, т. 4, ред. Л. Зашкільняк, Є. Матерніцький, Львів-Жешув 2006, s. 16.

⁵ Na przykład dyskusje na łamach „Kwartalnika Historycznego”. Zob. В. Тельвак, *Теоретико-методологічна проблематика на сторінках „Кwartalnika Historycznego” (до вибуху Першої світової війни)*, [w:] *Wielokulturowe środowisko...*, op. cit., s. 88.

⁶ *Przedmowa*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, cz. I: *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A. Walczak, Poznań 1974, s. 7–8.

⁷ P. Dembiński, J. Matysiak, *Materiały Zdzisława Kaczmarczyka*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 2007, nr 48, s. 110–116.

⁸ K. Zernack, *Niemcy – Polska: z dziejów trudnego dialogu historiograficznego*, red. H. Olszewski, tłum. Ł. Musiał, Poznań 2006, s. 298.

ternicki też powołuje się na ten artykuł jako pierwszy poważny wykład tematyki praw miejskich w pracach historyków polskich⁹.

Poglądy historyków niemieckich wspomnianych w artykule Kaczmarczyka są podane dalej, jako materiał, z którym można porównywać publikacje historyków polskich i ukraińskich.

Trzy tomy *Studiów z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej* (pierwszy i drugi wydane w 1974 roku, a trzeci dopiero w 1991 roku) mają szeroki zasięg chronologiczny i są tylko częścią większego zestawu prac poświęconych najróżniejszym aspektom: historiozoficznemu, naukowemu, kulturowemu, literackim i innym¹⁰.

Inaczej wygląda sytuacja w przypadku badań nad dialogiem historyków polskich i ukraińskich. W dotychczas wydanych tomach serii „Polska – Ukraina: trudne pytania” tylko kilka artykułów poświęcono wydarzeniom sprzed II wojny światowej, jednak nie wcześniejszym niż z 1919 roku¹¹.

Wcześniejsze chronologicznie kontrowersyjne i dyskusyjne problemy historii Polski i Ukrainy były tematem kilku konferencji i wydań pokonferencyjnych¹². Pod redakcją profesora Uniwersytetu Rzeszowskiego Jerzego Maternickiego i profesora Uniwersytetu im. I. Franki we Lwowie Leonida Zaskilniaka ukazało się pięć tomów serii „Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku”¹³, zawierających kilka artykułów o stosunkach lwowskich historyków: polskich, ukraińskich i niemieckich.

---

⁹ J. Maternicki, *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996, s. 40, 52.

¹⁰ Na przykład: A. Ławaty, *Intelektualne wizje i rewizje w dziejach stosunków polsko-niemieckich XVIII–XXI wieku*, tłum. J. Dąbrowski, J. Górny, J. Kawecki, K. Leszczyńska, J. Sadowski, M. Zybura, oprac. J. Stal, Kraków 2015; S. Salmonowicz, *Polacy i Niemcy wobec siebie: postawy – opinie – stereotypy (1697–1815): próba zarysu*, Olsztyn 1993; I. Syrynt, *Postęp, kultura i kolonializm: Polska a niemiecki projekt europejskiego Wschodu w dyskursach publicznych XIX wieku*, Wrocław 2006.

¹¹ Na przykład: A. Айненкель, *Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 10: Materiały XI Międzynarodowego Seminarium Historyków „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”, Warszawa 2006, s. 111–141; M. Кучереп, *Національна політика Дружби Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 pp.)*, [w:] *Polska – Ukraina...*, op. cit., s. 142–155.

¹² Na przykład: *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, red. A. Czyżewski, R. Stobiecki, T. Toborek, L. Zaskilniak, Warszawa–Łódź 2012.

¹³ Zob. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 1–2, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004; *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005; *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 5, J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007; L. Zaskilniak, *Historia Ukrainy*, [w:] *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badanie i na-*

Bardziej kompleksowo różne zagadnienia obu narodów zbadał profesor Andrzej Stępnik w pracy pt. *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918*¹⁴.

W tej monografii historyk nieraz wskazuje na wpływy niemieckiej nauki historycznej na rozwój dziejopisarstwa polskiego i ukraińskiego¹⁵, jednak nie są one przedmiotem jego pracy. Po zbadaniu licznych prac polskich i ukraińskich historyków Stępnik skupia się na różnych aspektach kolejnych etapów historii nauki historycznej, jednak nie wyodrębnia kwestii związanej z rozpowszechnieniem praw miejskich.

Opierając się na pracy Stępnika, która jest swoistym katalogiem dla historyków polskich podejmujących tematy ukraińskie oraz vice versa historyków ukraińskich, wybrałem do analizy kilka prac traktujących o historii prawa miejskiego, publikowanych na różnych etapach rozwoju historiografii.

Symboliczny początek ukraińsko-niemieckich kontaktów historiograficznych można odnotować na Uniwersytecie Franciszkańskim we Lwowie (1817–1918), gdzie w latach trzydziestych XIX wieku studiował jeden z pierwszych ukraińskich historyków galicyjskich – Jakiw Hołowacki. Wówczas katedrę historii powszechnej zajmował Niemiec, profesor Joseph Mauss (1778–1856)¹⁶, który studiował na uniwersytecie w Wiedniu, a później pracował w stolicy Galicji oraz w Salzburgu¹⁷.

W imperium rosyjskim bezpośredni kontakt zaczął się wraz z otwarciem Cesarskiego Uniwersytetu w Charkowie (1805), Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie (1834) oraz Cesarskiego Uniwersytetu Noworosyjskiego w Odessie (1865), gdzie początkowo duża część profesorów pochodziła z Niemiec.

Sylwetkom tych profesorów oraz wyjazdom studentów z guberni ukraińskich na studia uniwersyteckie do Niemiec poświęcona jest większość prac, które można rozpatrywać pod kątem dialogu historiograficznego uczo-

---

uczania (do 1939 roku), red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2016; A. Вендланд, Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915, перекл. з нім. X. Назаркевич, Львів 2015.

¹⁴ A. Stępnik, *Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795–1918*, Lublin 1998.

¹⁵ Ibidem, s. 22, 47, 70, 102, 141, 242.

¹⁶ L. Zaszkilniak, op. cit., s. 348–350.

¹⁷ B. Wöller, *Joseph Mauss (1778–1856)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 2, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2014, s. 21–30; W. Bieńkowski, *Mauss Joseph*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1975, s. 147; P. Lundgreen, *Uniwersytet Lwowski i jego historycy (1784–1914): perspektywa porównawcza niemieckiego i austriackiego rozwoju*, [w:] *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 1, op. cit., s. 108.

nych niemieckich i ukraińskich¹⁸. Działalność kijowskich profesorów niemieckich jest przedmiotem badań profesora Uniwersytetu Tarasa Szewczenki w Kijowie Serhija Stelmacha¹⁹. Są też osobne artykuły opisujące stan ukraińsko-niemieckich historiograficznych studiów porównawczych²⁰ oraz dialogu prawoznawców²¹, jednak ich autorzy skupiają się głównie na wzajemnych relacjach po 1991 roku. Prawo miejskie nie występuje w wymienionych pracach jako osobny temat.

Gruntownym dziełem historyczno-prawniczym dotyczącym badanej tematyki była praca Michaiła Władimirskiego-Budanowa *Prawo niemieckie w Polsce i Litwie*²², w której autor dokonał oceny prac niemieckich i polskich. Również tam podane są przykłady recepcji prac niemieckich przez Mychajłę Hruszewskiego.

Słaba obecność tematyki praw miejskich w pracach historiograficznych dotyczących dialogu polsko-niemieckiego i polsko-ukraińskiego oraz brak syntetycznych opracowań wzajemnych wpływów historiograficznych na prace niemieckich i ukraińskich historyków wymaga dodatkowych badań. Sytuacja ta jest szczególnie ciekawa ze względu na to, iż prawo miejskie bardzo ściśle, chociaż czasami manipulacyjnie, związane z kolonizacją niemiecką oraz szerzej z dyskursem cywilizacyjnym, propagowaniem cywilizacji zachodniej na Wschodzie.

Historiografia niemiecka jako punkt odniesienia

Jeśli chodzi o prawa miejskie miast Europy Środkowo-Wschodniej, trudno pominąć kwestie kolonizacji niemieckiej oraz poglądy historyków niemiec-

---

¹⁸ М. Стельмах, *Німецька історична наука ХІХ століття в історіографічній спадщині В. П. Бузескула*, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія” 2013, 2, s. 52–55; idem, *Вчені Київського університету в німецьких університетах (ХІХ – початок ХХ ст.)*, „Етнічна історія народів Європи” 2004, вип. 16: *Німці в етнокультурному просторі України*, s. 148–152.

¹⁹ Idem, *Професорська корпорація Київського університету в ХІХ – на початку ХХ століття*, „Вісник Київського національного університету. Серія Історія” 2000, 46, s. 4–10; idem, *Участь істориків України в міжнародній методологічній дискусії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття*, „Український історичний збірник” 2000, 3, s. 203–219.

²⁰ С. Стельмах, Г. Хаусманн, *Українська історіографія в міжнародному порівнянні (спільний українсько-німецький проект)*, „Соціум” 2002, 1, s. 245–247.

²¹ B. Schloer, O. Sabliij, *Der deutsch-ukrainische rechtswissenschaftliche Dialog: gestern – heute – morgen*, „Recht der Osteuropäischen Staaten” 2016, 3, s. 100–102.

²² М. Владимирский-Буданов, *Немецкое право в Польше и Литве*, Санкт-Петербург 1868.

kich. Najwcześniej w tym regionie postrzegamy wpływy narodowościowej historiografii właśnie u nich.

W roku 1827 profesor Uniwersytetu Albrechta w Królewcu Johannes Voigt w pracy pt. *Geschichte Preußens* pisał, iż napływ osadników niemieckich na Śląsk był ściśle związany z rozpowszechnianiem prawa niemieckiego²³.

Wrocławskie grono profesorów często skupiało się na badaniach tych kwestii. Profesor Colmar Grünhagen, edytor źródeł do historii Śląska, w 1861 roku przyczynę przekształcenia polskiego Wrocławia w całkowicie niemiecki Breslau widział w zmianie ludności spowodowanej najazdem tatarskim w 1241 roku²⁴. Gustav A. Tzschoppe, który rok później został dyrektorem Tajnego Archiwum Państwowego Prus, i profesor Gustav A. Stenzel, archiwariusz śląskiego archiwum prowincjonalnego, we wstępie do zbioru źródeł, który ukazał się w Hamburgu w 1832 roku²⁵, opisywali nadania przywilejów na prawie niemieckim jako świadectwo napływu kolonistów niemieckich do miast i wiosek śląskich. Według autorów to zjawisko miało miejsce na Śląsku jeszcze przed najazdem tatarskim w 1241 roku. Zdaniem autorów opracowania główną przyczyną pojawienia się Niemców na Śląsku było zaproszenie od lokalnych książąt. To Piastowie śląscy, ściśle powiązani familijnie z niemieckimi władcami, zapraszali Niemców. Mieli też zauważyć, że byli oni lepszymi rzemieślnikami, kupcami, rolnikami, z nimi wiąźali oczekiwania na większe dochody i rozwój gospodarki²⁶.

W związku z powyższym może się wydawać, iż w pracy Tzschoppego i Stenzla miejscowa ludność traktowana była jako pozostająca na niższym etapie rozwoju cywilizacyjnego. Jednak autorzy nie nagłaśniali tego wątku, nie widzieli takiej potrzeby²⁷. Szybka, ich zdaniem, germanizacja była dla nich jakimś dziwnym²⁸, zupełnie niezdeterminowanym zjawiskiem.

Już w 1853 roku tenże Stenzel w syntezie historii Śląska²⁹ pisał o wielkich zasługach niemieckich, dzięki którym do ładu doprowadzono życie prawno-społeczne w tym regionie; prawo niemieckie i działalność niemiec-

---

²³ Z. Kaczmarczyk, *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średniowiecznej Polsce*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie...*, op. cit., s. 238.

²⁴ Ibidem, s. 240.

²⁵ G. A. Tzschoppe, G. A. Stenzel, *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte nach der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten-Rechte in Schlesien und Oberlausitz*, Hamburg 1832.

²⁶ Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 235–237.

²⁷ Ibidem, s. 237.

²⁸ Ibidem, s. 235.

²⁹ G. A. Stenzel, *Geschichte Schlesiens*, Breslau 1853.

kich kolonistów sprzyjały odrodzeniu miast. Koloniści uratowali lud miejscowy od domniemanej przez Stenzela tyranii szlachty polskiej³⁰.

Richard Roepell, profesor Uniwersytetu Wrocławskiego, nauczyciel wielu historyków polskich, autor wydanej w 1840 roku pierwszej w języku niemieckim pracy o historii Polski³¹, pisał, że w ciągu XIII wieku wszystkie ważniejsze miasta śląskie otrzymały niemieckie prawo i ludność niemiecką. Roepell uważał, iż Dolny Śląsk w latach siedemdziesiątych XIII wieku stracony był już dla Polski ze względu na daleko posuniętą germanizację. Ze wszystkich ziem polskich w XIII wieku tylko Mazowsze było w bardzo nieznacznym stopniu celem kolonizacji niemieckiej. Pragnąc szybkiego rozwoju miast, książęta śląscy „opróżnili stare miasta, pozwolili [kolonistom] zbudować nowe”³², w tym przez nadanie prawa niemieckiego.

Siedemnaście lat po wydaniu *Geschichte Polens* Roepell zajął się raz jeszcze problemem kolonizacji, a ściślej rozprzestrzenieniem się prawa magdeburskiego na obszar na wschód od Wisły, stosując już ową terminologię „główny prąd niemieckich wędrowek [...] na wschód” i „pionierzy cywilizacji”³³. Co ciekawe, te procesy stały się możliwe dzięki osiągnięciom oręża polskiego i katolicyzmu na wschodnich obszarach Polski i Rusi, gdzie niemiecki „duch kolonizacyjny” właściwie wyczerpał już swoje siły. Pojęcie „prawo magdeburskie” utożsamiało się tam z „prawem miejskim” i utraciło aspekt narodowy. Roepell podnosił rolę polskiego duchowieństwa i szlachty w niesieniu cywilizacji na wschód, ale jednocześnie wskazywał na osłabienie prądu kolonizacji miejskiej na skutek „degermanizacji”³⁴ tego procesu na Rusi i Litwie. Ucywilizowanie tych terenów uznał on za „trofea” nie niemieckiego, lecz raczej polskiego kolonisty.

Cytowane fragmenty dzieł Roepella pokazują szybką dynamikę „unarodowienia” – postrzegania procesów przeszłości, powiązanych z samorządowym prawem miast, przez pryzmat historii narodu niemieckiego. Samo nazywanie tego systemu prawnego magdeburskim, niemieckim lub miejskim wywołuje dyskusje³⁵. Do prac niemieckich autorów odwoływali się historycy zarówno polscy, jak i ukraińscy czy rosyjscy, traktując je przede wszystkim jako cenne dzieła edytorskie. Ale robili to też z motywów dyskusyjnych czy nawet polemicznych.

---

³⁰ Ibidem; cyt. za: Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 239.

³¹ R. Roepell, *Geschichte Polens*, I, Hamburg 1840.

³² Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 246.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, s. 246–248.

³⁵ J. Piskorski, *Średniowieczna kolonizacja Europy środkowej jako problem historii powszechnej i porównawczej historii historiografii*, „Przegląd Historyczny” 2006, XCVII (2), s. 205–206.

Historiografia polska

W pracach polskich historyków biskupa Adama Naruszewicza, bliskiego współpracownika króla Stanisława Augusta, i edytora Jerzego Samuela Bandtkiego, pracującego od 1798 do 1810 roku we Wrocławiu, nie znajdziemy żadnych charakterystyk wpływu prawa magdeburskiego. Niewielkie wzmianki o nim pokazują, iż nie stanowiło ono dla nich ważnego tematu³⁶. Tadeusz Czacki, historyk i działacz oświatowy, uważał, że koloniści niemieccy przybywali na niezamieszkane tereny i przynosili ze sobą swoje prawo, które – jego zdaniem – było mocno związane z prawem skandynawskim. Prawo polskie ulegało tym samym wpływom północnym, nie rodziło to więc problemu ani sprzeczności³⁷. Prawo pochodzące z jednego centrum cywilizacyjnego, w danym przypadku ze Skandynawii, nie mogło mieć bowiem negatywnych skutków.

W przeciwieństwie do Czackiego poznański historyk Jędrzej Moraczewski w 1842 roku pisał o wpływach na samorządy miejskie płynących z Włoch. To stamtąd, według Moraczewskiego, za pośrednictwem Niemców prawo miejskie przybyło do Polski. Pewnie z tego powodu pozytywnie oceniał on skutki kolonizacji niemieckiej, kształtowanie zaś wrogości Niemców wobec Polaków wyjaśniał, odnosząc się do działania klasztorów, czyli prawa kościelnego i kanoników, a nie mieszczan³⁸.

Po raz pierwszy na szerszą skalę pytania związane z kolonizacją niemiecką oraz na prawie niemieckim zostały omówione w pracach założyciela polskiej historiografii Joachima Lelewela. Według niego kolonistów niemieckich zaczęli zapraszać do siebie książęta dzielnicowi pierwotnie na Śląsk. Od końca XII wieku fala nadań praw miejskich zaczęła rosnąć, co było widoczne zwłaszcza po najazdach tatarskich.

W przeciwieństwie do swoich poprzedników Lelewel mocno krytykował prawo niemieckie, ponieważ jego zdaniem osłabiało ono państwo, pozytywnie oceniał natomiast efekty gospodarcze jego wprowadzenia.

Niemieckie obyczaje i sądy uważał za szkodliwe dla Polski, a prawo niemieckie scharakteryzował jako „niesfornie ulepione”³⁹. Za jeden z najgorszych skutków krzewienia prawa niemieckiego Lelewel uznawał rozpowszechnienie sądów bożych oraz łagodność wobec podpalaczy i gwałcicieli. Łagodniejsze kary za gwałty i podpalenia miały świadczyć o barbarzyń-

---

³⁶ Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 226.

³⁷ Ibidem, s. 227.

³⁸ Ibidem, s. 231.

³⁹ J. Lelewel, *Polska, dzieje i rzeczy jej*, t. 3, Poznań 1855, s. 92.

stwie tego prawa i narodu, w którym się ono pojawiło. Uważam, iż jest to kolejny dowód kulturalnej i cywilizacyjnej optyki Lelewela.

Historyk prawa Wacław Maciejowski podobnie do Lelewela negatywnie oceniał przywileje królewskie nadające miastom prawo niemieckie. Oskarżał królów o krótkowzroczną politykę. Chociaż mieli dobre intencje, na skutek „samego naśladownictwa Zachodu”⁴⁰ nie dawały one możliwości rozwinąć się samodzielnie duchowi polskiemu.

Lwowski historyk Karol Szajnocha⁴¹, w ślad za Lelewelem, uważał, iż miasta słowiańskie były bogate i dobrze zarządzane jeszcze przed pojawieniem się Teutonów (Niemców). Oddzielone od polskiego ziemiaństwa osobnym prawem bramy miejskie w dziele *Jadwiga i Jagiełło* nazywał Szajnocha „portami teutonizmu”, a mury miejskie, wprost za Lelewelem, schroniskiem dla podpalaczy i gwałcicieli kobiet⁴².

W swoim szkicu *Zdobycze pługa polskiego* Szajnocha „nie widzi” roli Niemców i Rusinów w rozwoju ziem ruskich. Jedną z drugorzędnych spraw (bo pierwszorzędną była uprawa roli i obrona Polaków) – „wójtowanie”, czyli sprawowanie urzędów miejskich, oddaje Włochom lub Węgrom⁴³, podkreślając obcy charakter samorządów oraz jego nieistotność w dziejach Polski.

Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Józef Szujski, uznający „starszość” cywilizacyjną Niemiec, w swojej syntezie *Dzieje Polski* dostrzegał rozwój kraju, do którego napływały tłumy kolonistów, niosąc z sobą prawo niemieckie, chociaż odbywało to się kosztem eliminacji polskości⁴⁴.

Kolejny uczony krakowski Michał Bobrzyński poświęcił prawu niemieckiemu kilka swoich rozpraw, między innymi *O założeniu sądów wyższych prawa niemieckiego na zamku krakowskim*⁴⁵. Uważał, podobnie do wyżej cytowanych wrocławskich historyków, że momentem przełomowym w procesie rozpowszechniania prawa niemieckiego i kolonizacji niemieckiej był najazd tatarski z 1241 roku. Całościowo oceniał te zjawiska jako niebezpieczne, zarówno dla Polski, jak i dla Niemiec przynoszące „obosieczne” skutki, podsycające antagonizm między obydwoma etnosami. Zauważał też pozytywne skutki: odczuwając zagrożenie ze strony niemieckiej, społeczeń-

---

⁴⁰ W. A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. 1–2, Warszawa 1856; cyt. za: Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 231.

⁴¹ D. Malczewska-Pawelec, *Karol Szajnocha (1818–1868)*, [w:] *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 1, red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2007, s. 101–120.

⁴² Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 233.

⁴³ K. Szajnocha, *Zdobycze pługa polskiego*, Warszawa 1909, s. 6–7.

⁴⁴ J. Szujski, *Dzieje Polski*, t. 1, Lwów 1862, s. 151.

⁴⁵ M. Bobrzyński, *O założeniu sądów wyższych prawa niemieckiego na zamku krakowskim*, Kraków 1875.

stwo polskie, zdaniem Bobrzyńskiego, jednoczyło się, przyczyniając się do przewyciężenia rozbicia dzielnicowego⁴⁶.

Wydaje się, iż Bobrzyński, wskazując na niebezpieczeństwo narodowościowego podejścia do średniowiecznych procesów, sam trafił w tę pułapkę. Opisuując pozytywny wpływ zagorzy na grupę ludności, nadał jej cechy narodowe.

Historiografia ukraińska

Analizę historiografii ukraińskiej XIX wieku, dotyczącej kwestii praw miejskich, należy zacząć od 1844 roku, kiedy we Lwowie ukazała się *Kronika miasta Lwowa* autorstwa Dionizego Zubrzyckiego, zwolennika orientacji moskalofilskiej⁴⁷. W obejmującej lata 1340–1772 kronice nie znajdujemy żadnej ilustracji lub przykładu negatywnego wpływu prawa miejskiego na rozwój dziejowy Lwowa. Może się to wydawać dziwne, ponieważ Zubrzycki za wzór stawiał sobie słowianofilskie prace rosyjskich historyków, a przede wszystkim dzieła Michaiła Pogodina, którego poznał się w 1835 roku i z którym utrzymywał długoletni kontakt, trafiając do tak zwanej „pogodinskiej kolonii – halicko-ruskiej”⁴⁸. Jego praca była odbierana jako antypolska⁴⁹, choć nie traktował on prawa miejskiego jako czynnika antyniemieckiego czy antypolskiego.

Jeden z fundatorów szkoły historycznej przy Uniwersytecie św. Włodzimierza w Kijowie Mychajło Włodimirski-Budanow w 1868 roku obronił pracę magisterską pt. *Prawo niemieckie w Polsce i w Litwie*⁵⁰, o której pisałem już wcześniej. Autor zaznacza, iż dotychczas nie było opracowania rosyjskiego na temat prawa niemieckiego w Polsce i Państwie Litewsko-Ruskim, a w literaturze polskiej i niemieckiej panowały różne, „czasami całkiem przeciwnostawne zdania na ten temat”⁵¹.

Budanow zbadał *Kronikę* Zubrzyckiego, *Kodex dyplomatyczny Wielkiej Polski* Edwarda Raczyńskiego, *Kodex dyplomatyczny Polski* Juliana Bartoszewi-

---

⁴⁶ Z. Kaczmarczyk, op. cit., s. 251–252.

⁴⁷ M. Kril, *Denys Zubrycki (1777–1862)*, [w:] *Złota księga...*, t. 1, op. cit., s. 35–48., L. Zazskilniak, op. cit., s. 350.

⁴⁸ A. Вендланд, *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915*, перекл. з нім. X. Назаркевич, Львів 2015, s. 63.

⁴⁹ Я. Дашкевич, Довкола „Хроніки міста Львова” Дениса Зубрицького, [w:] Д. Зубрицький, *Хроніка міста Львова*, пер. з пол. І. Сварник, наук. комент. М. Капараль, Львів 2006, s. IV–VII.

⁵⁰ М. Владимирский-Буданов, op. cit.

⁵¹ Ibidem, s. 2.

cza, kilka wydawnictw źródłowych opracowanych przez Friedricha Wilhelma von Sommersberga, korzystał z opracowań Gustawa Tzschoppego i Gustava Stenzela: *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutscher Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Oberlausitz*, oraz *Urkundenfammlng zur Geschichte des Ursprunges der schlesischen Städte*, Lelewela *Początków prawa polskiego*, Jana Bandtkie-Stężyńskiego *Historii prawa polskiego*, Józefa Jaroszewicza *Obrazu Litwy pod względem jej cywilizacji od czasów najdawniejszych do końca wieku XIII*⁵² i innych.

Historyk krytykuje Lelewela, który jego zdaniem błędnie próbował rozgraniczyć wpływ nadań przywilejów z lokowaniem i bez lokowania na prawie niemieckim⁵³ oraz jego poglądy na powstanie urzędu starosty⁵⁴. Maciejowskiemu zarzuca, iż nie zwrócił uwagi na prace Tzschoppego, Stenzela, Palackiego, i wskazuje, że dla niego „właściwie [jest] przenosić późniejsze polskie instytucje do oddalonej przeszłości”⁵⁵, oskarża o nieprawidłowe traktowanie drużyny książęcej w obronie miast ruskich – czynnika łączącego społeczność miejską⁵⁶. Nie zgadza się też z Maciejowskim i Jaroszewiczem w tym, iż rozpowszechnienie niemieckiego prawa osłabiło stosunki feudalne na Litwie – jego zdaniem było odwrotnie⁵⁷.

Nie ma w cytowanej wyżej pracy większych zastrzeżeń do publikacji historyków niemieckich, ale należy podkreślić, że w większości są to edycje źródeł. Nie można jednak nie zwrócić uwagi na fakt, iż prace innych niemieckich historyków, takich jak Droysen, Treitschke, Sybel, Freytag, stworzyły obraz Polski, która zasłużyła sobie na rozbiory w dużym stopniu przez brak stanu mieszczańskiego⁵⁸. Warto też pamiętać, że Budanow nie zgadzał się z pozytywnymi skutkami rozpowszechnienia prawa niemieckiego w odróżnieniu od wymienionych wyżej historyków.

Główną tezą tej pracy było przekonanie o osłabieniu władzy monarszej przez prawo niemieckie w Polsce, a potem na Litwie, co sprzyjało także rozpadowi dawnego słowiańskiego ładu społecznego i zaostrzyło podział stanowy⁵⁹. Prawo niemieckie znalazło się na Litwie w konflikcie z prawem miejsowym – słowiańskim, nie do końca ukształtowanym, zniszczonym

---

⁵² Ibidem, s. 6–57.

⁵³ Ibidem, s. 9.

⁵⁴ Ibidem, s. 50.

⁵⁵ Ibidem, s. 10.

⁵⁶ Ibidem, s. 15.

⁵⁷ Ibidem, s. 57.

⁵⁸ I. Syrynt, op. cit., s. 52.

⁵⁹ М. Владимирский-Буданов, op. cit., s. 299–300.

przez obcy system prawny⁶⁰. Według Budanowa zniszczyło ono więzi łączące słowiańską wieś z miastem, sztucznie, bez potrzeby rozdzieliło mieszkańców wsi i miast, później nawet doprowadziło chłopów i mieszczan do konfliktów. Te dwa aspekty rozpowszechnienia prawa niemieckiego (charakteryzującego się osłabieniem władzy centralnej i likwidacją rodzimego porządku społecznego) wywarły w końcu katastrofalny wpływ na życie państwowe i społeczne wszystkich trzech krajów: Polski, Litwy i Rusi.

Chociaż Budanow zgadzał się z tezami Lelewela i Maciejowskiego o ogólnym negatywnym wpływie prawa niemieckiego na rozwój historyczny Polski i Litwy, różnił się od nich w kwestii wpływu feudalizmu i samego traktowania tego zjawiska. Wychodząc poza ścisłe ramy pojmowania prawa niemieckiego jako miejskiego, traktując je też jako „lenne prawo niemieckie”⁶¹, uważał, iż na gruncie polskim stało się ono „bardziej niemieckim niż w Niemczech”⁶². Odwrotnie od klasycznego schematu mocnych więzi hierarchicznych suweren – wasał, w Polsce rozwinął się niemiecki schemat federacji niepodległych feudałów, których stosunki między sobą i z królem miały charakter międzynarodowy⁶³. Taki schemat rozprzestrzenił się z Polski na Litwę. Zamiast „wyzwolić Litwę od feudalizmu” po Unii Lubelskiej Polska prawem niemieckim ów feudalizm tam stworzyła⁶⁴. Budanow zaprzecza tezie Maciejowskiego o tym, iż feudalizm na Rusi zaczął się od podboju Waregów. Na Litwie istniał on od czasów Mendoga i był „odpowiedni” dla tamtejszej ludności⁶⁵. Nie zgadza się też z postulatem, że spośród wszystkich narodów słowiańskich feudalizmu nie znali tylko Polacy i Serbowie⁶⁶.

Negowanie unikatowości Polaków wśród Słowian miało skutkować zaprzeczaniem ich „misji dziejowej”. Negatywna egzotyzyacja, czyli przypisywanie cech uznanych za niewłaściwe dla w pełni ucywilizowanych społeczeństw, eksponowanie ich „niezwykłej dla Europy federatywności”, bardzo przypomina tezy zaborców o „anarchii i złym zarządzaniu”⁶⁷. Wspólne traktowanie ustroju Rusi i Litwy było dla Budanowa naturalne, o ile należało do oficjalnej wersji imperium rosyjskiego⁶⁸, z kolei wyśmianie zastosowania

---

⁶⁰ Ibidem, s. 301.

⁶¹ Ibidem, s. 50.

⁶² Ibidem, s. 51.

⁶³ Ibidem, s. 51–52.

⁶⁴ Ibidem, s. 54, 57.

⁶⁵ Ibidem, s. 53–54.

⁶⁶ Ibidem, s. 51.

⁶⁷ I. Syrynt, op. cit., s. 52.

⁶⁸ K. Błachowska, *Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku*, Warszawa 2009, s. 196–197.

„zasad zachodnioeuropejskich do historii litewsko-ruskiej”⁶⁹ podkreślało różnice cywilizacyjne.

Prawo feudalne bezpośrednio wpłynęło na prawa i rozwój miast, co w końcu skutkowało przekształceniem mieszczan Rzeczypospolitej w chłopów⁷⁰. Ten szczególnie podkreślony przez Budanowa faktor miał świadczyć o złej strukturze polskiego społeczeństwa i razem z poprzednimi wyodrębnić i wyjaśniać wady ustroju polskiego. Owe cechy są ważnymi narodowymi i cywilizacyjnymi markerami procesu historycznego, mającymi ogromny wpływ na innych historyków.

Profesor Uniwersytetu św. Włodzimierza w Kijowie Włodzimierz Antonowicz w obszernym wstępie do pierwszego tomu piątej części serii edytorskiej Archiwum Południowo-Zachodniej Rosji (Архив Юго-Западной России – АЮЗР)⁷¹, gdzie zostały opublikowane różne akty prawne z historii miast, charakteryzuje niemieckie prawo jako narzędzie chroniące miasta przed całkowitym upadkiem z powodu antymiejskiej polityki polskiej szlachty. Narzędzie to okazało się jednak nieskuteczne z powodu różnych ograniczeń. Prawo nie było gwarantem ani skutecznego samorządu, ani rozwoju gospodarczego miast⁷².

Mychałło Hruszewski w piątym tomie *Historii Ukrainy-Rusi*⁷³ w większości powtarza argumenty postawione przez swoich poprzedników. Prawo magdeburskie rozerwało powiązania miasta z okolicznymi społecznościami, oddaliło je od wpływu na życie polityczne państwa, zamknęło przed Rusinami i niekatolikami drogę do administracji miejskiej i cechów rzemieślniczych⁷⁴.

Decydujący wpływ na poglądy Hruszewskiego na temat cywilizacji zachodniej, a w szczególności prawa magdeburskiego, miały według profesor Natalii Yakovenko prace rosyjskich (w tym kijowskich) historyków⁷⁵.

---

⁶⁹ М. Владимирский-Буданов, *op. cit.*, s. 55.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 52.

⁷¹ Архив Юго-западной России, издаваемый временной комиссией для разбора древних актов, высочайше учрежденную при Киевском Военном, Подольском и Волынском генерал-губернаторе, ч. 5, т. 1: Акты о городах (1432–1798), Киев 1869.

⁷² В. Антонович, *Предисловие*, [w:] Архив Юго-западной..., ч. 5, т. 1, *op. cit.*, s. 48–49.

⁷³ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків, Київ 1994.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 231–232, 238–239.

⁷⁵ Н. Яковенко, *Кого та як іншує Михайло Грушевський в Історії України Руси*, [w:] Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15–16 грудня 2005 р., уп. і науковий ред. Г. В. Касьянов, Київ 2008, s. 97.

Призnanie pełni praw miejskich tylko mieszkańcom wyznającym obrządek katolicki według Hruszewskiego spowodowało później, w XVI i XVII wieku, dominację Polaków, co skutkowało polonizacją i katolicyzacją (latynizacją) mieszczan.

Element polski, wcześniej bardzo słaby w mieście, wzrasta nie tylko ilościowo, ale też zdobywa kapitały niemieckie i cechy ducha niemieckiego [...] jego kupiecką i przemysłową umiejętność, gospodarczość, solidność. Co prawda [...] te osiągnięcia nie długo znikają i wyradzają się, [...] można jednak powiedzieć, iż dzięki Niemcom Lwów stał się polski⁷⁶.

Wynika z tego, że ekskluzywne, wyłączające społeczność ruską, prawo miejskie siłą rzeczy stało się na Rusi czynnikiem polonizacji.

Można przypuszczać, że ten ostatni aspekt był swoistą kontynuacją, rozszerzeniem poglądów Roepella na temat upadku niemieckiego ducha w miastach Rusi i Litwy⁷⁷. Na potwierdzenie recepcji poglądów wrocławskiego historyka można przytoczyć wzmianki z trzeciego tomu *Historii Ukrainy-Rusi*, gdzie Hruszewski powołuje się wprost na wspomnianą już pracę Roepella dotyczącą prawa magdeburskiego na wschód od Wisły⁷⁸. W tomie pierwszym tejże *Historii* przytacza inne przypuszczenia niemieckiego uczonego, uznając je za słuszne⁷⁹, a w tomie piątym powołuje się na opublikowany przez Roepella w zbiorze źródeł przywilej miasta Sanoka⁸⁰.

Dziwny schemat Hruszewskiego dotyczący przekształcenia prawa niemieckiego na środek polonizacyjny łatwiej zrozumieć, przypominając niecą alegoryczną tezę Włodzimierskiego-Budanowa o „niemczeniu Polski”.

Za swoiste podsumowanie poglądów uczonych ukraińskich może służyć artykuł *Prawo magdeburskie* autorstwa badacza ściśle związanego z kijowskim środowiskiem historyków Mykoły Wasylenki zamieszczony w popu-

---

⁷⁶ М. Грушевський, *op. cit.*, s. 250: „Польський елемент, перед тим дуже слабонький в місті, зростає не тільки чисельно, але й здобуває німецькі капітали, й духові прикмети німецького міщанина [...] його купецьку й промислову вправу, господарність і солідність. Правда [...] ці здобутки незадовго пропадають та вироджують ся [...] можна сказати, що завдяки Німцям Львів став польським”.

⁷⁷ Z. Kaczmarczyk, *op. cit.*, s. 246–248.

⁷⁸ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. III: *До року 1340*, Київ 1993, s. 120.

⁷⁹ Idem, *Історія України-Руси*, т. I: *До початку XI віка*, Київ 1991, s. 488. Roepell kwestionuje informacje o kontroli Mieszka I nad Grodami Czerwieskimi w czasie ich podboju przez Włodzimierza Wielkiego w latach 980–990.

⁸⁰ Idem, *Історія України-Руси*, т. V: *Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків*, Київ 1994, s. 226.

larnej encyklopedii Brockhausa i Efrona⁸¹. Według niego prawo magdeburskie na Rusi pojawiło się jeszcze przed włączeniem ziem ruskich do Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, jednak wtedy rozpowszechniło się ono tylko na społeczności niemieckie zamieszkujące w miastach, zaś od unii w Krewie (1385) polskie władze sprzyjały rozpowszechnieniu tego prawa na wszystkich mieszkańców miast. Jego zdaniem celem takiej polityki była polonizacja, ponieważ wówczas prawo niemieckie stało się „zwykłym [prawem] polskim”⁸². W większości miast Rusi rady miejskie „dążyły do poniżenia narodu ruskiego i wiary prawosławnej”⁸³.

Tym sposobem prawo niemieckie stało się źródłem lub narzędziem polonizacji i poniżania ludu ruskiego wyznania prawosławnego. Teza ta potwierdzałaby postrzeganie prawa magdeburskiego jako czynnika cywilizacji zachodniej, łacińskiej, wrogiej Słowiańszczyźnie i prawosławiu. Polacy jako nosiciele cywilizacji zachodniej mieliby występować nie tylko jako łącznik z Zachodem, ale też aktywny członek, obiekt lub uczestnik jego negatywnych wpływów. Prace Hruszewskiego w naturalny sposób akcentują właśnie antyukraiński wymiar „polonizacji” i „germanizacji”, wyróżniając ten wektor od antysłowiańskiego czy antyrosyjskiego.

Podsumowanie

Odwołując się do omówionych przykładów, możemy spostrzec, jak zagadnienie prawa miejskiego przekształciło się w historyczny instrument narodotwórczy. Wedle Stenzla metamorfoza dokonała się w ciągu kilkunastu lat (od 1840 do 1857 roku), a w przypadku historiografii polskiej i ukraińskiej stanowiska różnią się w zależności od szkoły historycznej. Przy czym, inaczej niż w przypadku historyków niemieckich, u polskich oraz ukraińskich badaczy widzimy chronologicznie późniejsze zainteresowanie prawem miejskim pod kątem narodowościowym.

Zestawienie trzech tradycji pozwala na lepsze zrozumienie źródeł różnych idei historiozoficznych. W warunkach zaborów polska historiografia prowadziła w omawianej kwestii działalność reaktywną, czyli była zmuszona reagować na poglądy postulowane przez niemieckich kolegów, prowadząc swoje badania jako odpowiedź, zaprzeczenie ich stanowisk.

---

⁸¹ П. Тронько, Василенко Микола Прокопович, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 1: А–В, редкол. В. А. Смолій та ін., Київ 2003, s. 688, [online] http://www.history.org.ua/?termin=Vasylenko_M [dostęp: 18.09.2017].

⁸² Н. Василенко, *Право магдебургское*, [w:] *Словарь Брокгауза и Эфрона*, т. 24, кт. 48, Санкт-Петербург 1898, s. 890.

⁸³ Ibidem, s. 892.

Historycy ukraińscy, zwłaszcza z obszaru Galicji, znaleźli się w trudniejszej sytuacji, bowiem dość późno w porównaniu z polskimi, a tym bardziej niemieckimi badaczami zaczęli budować swoje środowisko ekspertów i miłośników historii. Musieli najpierw stworzyć wspólnotę naukową, skupić część inteligencji, po czym mogli dawać uargumentowane odpowiedzi, a jednocześnie udowadniać swoją równość z elitami polskimi i niemieckimi⁸⁴.

Historycy kijowscy też pragnęli udowodnić swoje osobne miejsce w historii Europy i Rosji. Recenzent pracy Budanowa, docent Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego Adolf Pawiński, podkreśla jej znaczenie zarówno dla polskiej, jak i rosyjskiej czy niemieckiej historiografii, od razu wpisując ją w kontekst stosunków niemiecko-polsko-rosyjskich⁸⁵. Nie wydzielając na początku narodu ukraińskiego, a raczej małoruskiego, ze wspólnoty „wszech-ruskiej”, będąc pod wpływem panslawistycznych idei, zamiast narodu badacze szukali ważnych etapów i czynników w historii Słowian w ogóle.

Polscy i ukraińscy historycy, mimo że znajdowali się na różnych poziomach rozwoju, mieli wspólne strategie historiograficzne wobec omawianego tematu. Próbowali udowodnić, że obce dla społeczności ich przodków (Polaków czy w ogóle Słowian) prawo utrudniało rodzimym miastom rozwój, finalnie doprowadzając je do upadku. Pod tym względem byli prawie jednomyślni. Tym sposobem mogli tłumaczyć nieobecność lub minione upadki ich państw.

W przeciwieństwie do nich historycy niemieccy, po obaleniu rządów pronapoleońskich, pragnąc zjednoczenia Niemiec, zaczęli skrupulatnie notować osiągnięcia swoich przodków, zacierając granice podziałów państwowych i religijnych. Kolonizacja niemiecka i prawo miejskie dowodziły wielkości ducha i obecności Niemców na przestrzeni wieków.

Wyłącznie przyjmując narodowościową perspektywę postrzegania prawa miejskiego można wytłumaczyć, jak formalnie to samo prawo miejskie w historiografii polskiej było narzędziem germanizacji Śląska i różnych polskich miast, aby potem, według historiografii ukraińskiej, stać się środkiem polonizacji Rusi zachodniej.

Dla większości wspomnianych historyków temat prawa miejskiego nie stanowił głównego przedmiotu badań. Jego opis mieścił się w ramach większych konstrukcji historiograficznych, zajmując w nich często ważne miejsce. Zróżnicowana obecność tego tematu w badaniach i dialogach historiograficznych niemiecko-polsko-ukraińskich nie jest spowodowana brakiem odpowiednich źródeł, co wymaga dalszych analiz.

---

⁸⁴ А. Вендланд, *op. cit.*, s. 59.

⁸⁵ А. Павинский, *Разбор сочинения М. Владимировского-Буданова „Немецкое право в Польше и Литве“*, Санкт-Петербург 1871, s. 4.

URBAN LAW IN THE WORKS OF POLISH AND UKRAINIAN HISTORIANS OF THE 19TH CENTURY. COMPARING CONCEPTS

ABSTRACT

In this article the concepts of the analyzing the influence of the law spread of town privileges (Magdeburg or German) in the history of Poland and Ukraine are compared. In the context of comparing the works of the German (Prussian), Polish and Ukrainian (Ruthenia's or Little Rus') historians of the 19th century, a gradual process of dominance of the national vision in the study of these issues is described. The place of the topic in the historiographical dialogues is characterized. It is shown in which way the issues of the law spread were identified with the Western civilizations "offensive on the East".

KEYWORDS

urban law, historiography, historiographical dialog, civilizational concepts

BIBLIOGRAFIA

1. Bienkowski W., *Mauss Joseph*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XX, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975.
2. Błachowska K., *Wiele historii jednego państwa. Obraz dziejów Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1569 roku w ujęciu historyków polskich, rosyjskich, ukraińskich, litewskich i białoruskich w XIX wieku*, Warszawa 2009.
3. Bobrzyński M., *O założeniu sądów wyższych prawa niemieckiego na zamku krakowskim*, Kraków 1875.
4. Dembiński P., Matysiak J., *Materiały Zdzisława Kaczmarczyka*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 2007, nr 48.
5. Kaczmarczyk Z., *Kolonizacja niemiecka i kolonizacja na prawie niemieckim w średnio-wiecznej Polsce*, [w:] *Stosunki polsko-niemieckie w historiografii*, cz. I: *Studia z dziejów historiografii polskiej i niemieckiej*, red. J. Krasuski, G. Labuda, A. Walczak, Poznań 1974.
6. Kohn H., *The Idea of Nationalism: A Study in Its Origins and Background*, New York 1944.
7. Lawaty A., *Intelektualne wizje i rewizje w dziejach stosunków polsko-niemieckich XVIII–XXI wieku*, tłum. J. Dąbrowski, J. Górny, J. Kawecki, K. Leszczyńska, J. Sadowski, M. Zybura, oprac. J. Stal, Kraków 2015.
8. Lelewel J., *Polska, dzieje i rzeczy jej*, t. 3, Poznań 1855.
9. Maciejowski W. A., *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. 1–2, Warszawa 1856.
10. Maternicki J., *Historia jako dialog. Studia i szkice historiograficzne*, Rzeszów 1996.
11. *Mity i stereotypy w dziejach Polski i Ukrainy w XIX i XX wieku*, red. A. Czyżewski, R. Stobiecki, T. Toborek, L. Zaskilniak, Warszawa-Łódź 2012.
12. Piskorski J., *Średniowieczna kolonizacja Europy środkowej jako problem historii powszechnej i porównawczej historii historiografii*, „Przegląd Historyczny” 2006, XCVII (2).
13. *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 10: *Materiały XI Międzynarodowego Seminarium Historyków „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”*, Warszawa 2006.
14. Roepell R., *Geschichte Polens*, I, Hamburg 1840.

15. Salmonowicz S., *Polacy i Niemcy wobec siebie: postawy – opinie – stereotypy (1697–1815): próba zarysu*, Olsztyn 1993.
16. Schloer B., Sablij O., *Der deutsch-ukrainische rechtswissenschaftliche Dialog: gestern – heute – morgen*, "Recht der Osteuropäischen Staaten" 2016, 3.
17. Stenzel G. A., *Geschichte Schlesiens*, Breslau 1853.
18. Syrynt I., *Postęp, kultura i kolonializm: Polska a niemiecki projekt europejskiego Wschodu w dyskursach publicznych XIX wieku*, Wrocław 2006.
19. Szajnocha J., *Zdobycie pługa polskiego*, Warszawa 1909.
20. Szujski K., *Dzieje Polski*, t. 1, Lwów 1862.
21. Tzschoppe G. A., Stenzel G. A., *Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte nach der Einführung und Verbreitung Deutscher Kolonisten-Rechte in Schlesien und Oberlausitz*, Hamburg 1832.
22. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 1–2, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2004.
23. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2005.
24. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 5, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007.
25. Zaskilniak L., *Historia Ukrainy*, [w:] *Historia w Uniwersytecie Lwowskim. Badanie i nauczania (do 1939 roku)*, red. J. Maternicki, J. Pisulińska, L. Zaskilniak, Rzeszów 2016.
26. Zernack K., *Niemcy – Polska: z dziejów trudnego dialogu historiograficznego*, red. H. Olszewski, tłum. Ł. Musiał, Poznań 2006.
27. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 1, red. J. Maternicki, L. Zaskilniak, Rzeszów 2007.
28. *Złota księga historiografii lwowskiej XIX i XX wieku*, t. 2, red. J. Maternicki, P. Sierżęga, L. Zaskilniak, Rzeszów 2014.
29. Айнєнкєль А., *Політика Польщі відносно українців у міжвоєнний період*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 10: Materiały XI Międzynarodowego Seminarium Historyków „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”, Warszawa 2006.
30. *Багатокультурне історичне середовище Львова в XIX і XX століттях*, т. 4, ред. Л. Зашкільняк, Є. Матерніцький, Львів-Жешув 2006.
31. Василенко Н., *Право магдебургское*, [w:] *Словарь Брокгауза и Эфрона*, т. 24, пт. 48, Санкт-Петербург 1898.
32. Вендланд А., *Русофіли Галичини. Українські консерватори між Австрією та Росією, 1848–1915*, перекл. з нім. Х. Назаркевич, Львів 2015.
33. Владимирский-Буданов М., *Немецкое право в Польше и Литве*, Санкт-Петербург 1868.
34. Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. I: *До початку XI віка*, Київ 1991.
35. Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. III: *До року 1340*, Київ 1993.
36. Грушевський М., *Історія України-Руси*, т. V: *Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV–XVII віків*, Київ 1994.
37. Дашкевич Я., *Довкола „Хроніки міста Львова” Дениса Зубрицького*, [w:] Д. Зубрицький, *Хроніка міста Львова*, пер. з пол. І. Сварник, наук. комент. М. Капаль, Львів 2006.
38. Кучерепа М., *Національна політика Другої Речіпосполитої щодо українців (1919–1939 pp.)*, [w:] *Polska – Ukraina: trudne pytania*, t. 10: Materiały XI Międzynarodowego

- Seminarium Historyków „Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”, Warszawa 2006.
39. Павинский А., *Разбор сочинения М. Владимировского-Буданова „Немецкое право в Польше и Литве”*, Санкт-Петербург 1871.
  40. Плохій С., *Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського*, Київ 2011.
  41. Стельмах М., *Німецька історична наука XIX століття в історіографічній спадщині В. П. Бузескула*, „Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: Історія” 2013, 2.
  42. Стельмах С., *Вчені Київського університету в німецьких університетах (XIX – початок XX ст.)*, „Етнічна історія народів Європи” 2004, вип. 16: *Німці в етнокультурному просторі України*.
  43. Стельмах С., *Професорська корпорація Київського університету в XIX – на початку XX століття*, „Вісник Київського національного університету: Серія Історія” 2000, 46.
  44. Стельмах С., *Участь істориків України в міжнародній методологічній дискусії наприкінці XIX – на початку XX століття*, „Український історичний збірник” 2000, 3.
  45. Стельмах С., Хаусманн Г., *Українська історіографія в міжнародному порівнянні (спільний українсько-німецький проект)*, „Соціум” 2002, 1.
  46. Тронько П., Василенко Микола Прокопович, [w:] *Енциклопедія історії України*, т. 1: А-В, редкол. В. А. Смолій та ін., Київ 2003, s. 688, [online] http://www.history.org.ua/?termin=Vasylenko_M [dostęp: 18.09.2017].
  47. Яковенко Н., *Кого та як інішує Михайло Грушевський в Історії України Руси*, [w:] *Образ іншого в сусідніх історіях: міфи, стереотипи, наукові інтерпретації: матеріали міжнародної наукової конференції, Київ, 15 – 16 грудня 2005 р.*, уп. і науковий ред. Г. В. Касьянов, Київ 2008.